

kutatott Deli Mária balladáját is ide sorolhatjuk, amelyben a történet szerint a hősnőt, egy dunai malomnál vízbe öli egy molnárlegény. Levéltári, történeti dokumentumokkal igazoltam, hogy a ballada és variációi megtörtént, valós eseményeket őriznek, csak a népköltészet eszközeivel, sokszor elnagyolt, a valóságot megszépítő módon: „*Szegény Deli Mária / De sokat szenvedett, / Mikor a ladikból a Dunába esett.*” (Lancendorfer Zsuzsanna, Felpéc, Győr-Moson-Sopron m.); „*Szegény Dali Mária, / De sokat szenvedett, / Mikor a ladikból / A Dunába esett.*” (Barsi Ernő, Győrújfalú, Győr-Moson-Sopron m.)³⁵ A betyárballadák közül idézem: „*Megöltek egy legényt / Hatvan forintjáért, / Bévetették a Tiszába / Piros pej lováért.*”; a balladás dalaink közül pedig: „*Kihajtottam a libámat a Kardos-partra, / Arra ment a bíró fia, / Meghajingálta.*” (Barsi Ernő, Vitnyéd, Győr-Moson-Sopron m.)

Itt, a szülővárosomban rendezett Honismereti Akadémián előadásomban gazdag népdalkincsünkből olyan népdalokat elevenítettem fel, illetve énekeltem el, amelyek a vizeinkről és a víz közelben élő emberekről szólnak. Ezek éneklése, hallgatása érzéseket hoztak és hoznak elő ma is. Életünk is emóciókból, emlékekből áll össze, ugyanúgy, ahogy cseppekben a folyó, vagy akár a tenger. Népdalaink erősítik szülőföldünk szeretetét, tiszteletét. A „*Szigetköz tudósa*”, a kislalföldi táj, a népi kultúra híres kutatója, Timaffy László vallotta: „*A honismereti munka az egyik legfontosabb ahhoz, hogy a magyarságtudatot, a haza szeretetét ébren tartsuk. Az ifjú nemzedékeknek is át kell adni a népi hagyományok értékeit és szeretetét.*”³⁶ Hozzáteszem: véleményem szerint ennek egyik legszebb módja a népdalok megismerése és éneklése! Kérem, énekeljük el ezért most közösen, vízről szóló egyik népdalunkat, a „*Tavaszi szél vizet áraszt...*” kezdetűt!³⁷

Lancendorfer Zsuzsanna

A Három Város zsidóságának sorsa

Kecskeméti izraeliták útja a halálkamrákig

„*Együtt akartunk lenni, és ebbe az együttlétbe bele akartunk vonni mindenkit. A közösségi érzésnek ezt a szükségességét be akartuk bizonyítani mindenkinek...*”
(Minden szervezetből kizárt kecskeméti zsidó fiatalok egyesületének szövege, 1943)

A Három Város zsidóságának vészkorszakbeli történetéről előzetesen a *Honismeret* hasábjain 2006-ban és 2011-ben olvashattak. Ez az írás zárja le a két előző publikációt.¹

Kecskeméten a török hódoltság korában jelentek meg az első zsidók. Óbudáról jöttek át kereskedni a mezővárosba. A helybeli görög kereskedőkkel való állandó konkurenciaharcuk azonban hosszú időre megakadályozta, hogy Kecskemétnek zsidó lakosa legyen. Az első leteleplők (1746-ban) is a Duna-parti helységekből jöttek. Nagy adó fizetésének fejében

35 Lancendorfer Zsuzsanna: Ballada és valóság. Egy sokoróaljai ballada nyomában. Néprajzi Látóhatár 2003. XII. évf. 3–4. szám 51–74.

36 Idézet dr. Timaffy Lászlótól. „Szeretettel közeledni...”. Kislalföld 1994. február 23.

37 Megtörtént. A szerk.

1 Vö. A Három város zsidóságának sorsa I. Ceglédi izraeliták a zsidóüldözés árnyékában. Honismeret 2006. 6. sz. 82–87.; illetve A nagykorú izraeliták a zsidóüldözések keresztútjában. Honismeret 2011. 3. sz. 48–51.

négy óbudai kereskedő (Hersli Bernát, Lebel Márk, Hersli József, Mandli Lebel) családját hátrahagyva lehetett a település lakója. Hasonló módon akartak albertirsaiak is letelepedni, de elutasították őket. Csupán vásárok napjaira engedték be a zsidókat. Az alföldi zsidókhoz hasonlóan gyapjú- és bőrfelvásárlással foglalkoztak, és fokozatosan kiszorították a görög vetélytársakat. 1791-ben országos rendelkezések (1791. XXXVIII. tc.) hatására a település kénytelen volt beengedni őket, de csak a vármegye területén élt izraelitáknak engedte meg, hogy tartósan megmaradjanak a helységben.²

Látható, hogy hamarosan a város vezetése is befogadta a zsidókat. 1794-ben például leégtek a boltjaik, ezért a tanács hajlandó volt csökkenteni az adójukat. Ám, akik engedély nélkül voltak ott, azokat kíméletlenül kiűzték.³ A zsidó közösség egyenletesen fejlődött és a XIX. század közepére nagyrészt kialakította vallási és kulturális intézményeit. 1801-ben alakult meg a hitközség. Első rabbijuk Braun Gábor volt. 1814-től egy imaházat alakítottak ki maguknak az istentiszteleteik megtartásához. Az első zsinagógát 1818-ban építették fel. Először 1823-ban vehettek maguknak saját házat. 1828-ban megalakult a chevra kadisájuk. Hamarosan felépültek a zsinagóghoz hagyományosan és vallási előírások miatt kapcsolódó építményeik is. 1840-től egyre nagyobb számban érkeztek és telepedtek le, hiszen a hazai törvények szerint bárhol megvethették a lábukat. Számuk fokozatosan nőtt.⁴

1844-ben négyosztályos zsidó népiskolát hoztak létre, amelyben négy tanító oktatott. Érdekes módon csak 1845-ben indult el a vallási iskola, a talmud-tóra. Az 1848-as forradalom kezdetén a fellázított tömeg rátámadt a zsidók üzleteire. Ám gyorsan rendeződtek az események. Sok izraelita katona vett részt a szabadságharcban. Ennek bizonyítéka az is, hogy Irsa, Cegléd és Nagykőrös mellett 1849. július 27-én hatalmas és egyben teljesíthetetlen hadisarcot vetett.⁵ 1853-ban Perls Ármin lett a rabbi, akinek írásai és hitszónoklatai országos hírűek voltak. Miután 1889-ben átköltözött Pécsre, a miskolci rabbi, Fischmann Mózes fia, Fischmann Simon lett a rabbi.⁶ 1859-ben a régi mellett új, nagyobb zsinagóga építése mellett döntött a hitközség, amelynek terveit Zitterbarth Mátyás készítette. Felavatására 1871-ben került sor. 1877-ben az országos nyomásnak megfelelően ők is átadták népiskolájukat az állami szerveknek, és ekkortól a hitközség csak a hitoktatást látta el. Ismert temetőjüket a Budai út mentén 1875-ben nyitották meg.⁷

1869-ben 1512 (3,7%) zsidó lakott a városban. A hitközség 1869-ben neológgá nyilvánította magát. 1883-ban alapították meg a nőegyletet. 1911-ben a „*nagy kecskeméti földrengés*” alkalmával megrongálódott az új zsinagóga és a hitközség épületet is.⁸ 1891-ben a korábbi debreceni rabbit, Bárány Józsefet választották meg rabbinak. A tudós rabbi több tanulmányt is írt a zsidók történetéről. Bárányt Rubinstein József rabbi követte. A zsinagógát felújítva 1913-ban adták át újra rendeltetésének. 1917-ben levált a neológ közösségről egy csoport és megalapította a helyi autonóm ortodox hitközséget.

---

2 Vö. *Hornyik János*: A kecskeméti zsidók története. (Levéltári füzetek) Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét–Gyula, 1988. 11–26.

3 Kisebb eltérésekkel, de Kiskunhalason is hasonló módon térhettek be a városba és lehettek fokozatosan a polgárai a helységnek. *Simko Balázs–Végső István*: Zsidósors Kiskunhalason 1938–1944 között. In: Tanulmányok a holokausztról. III. kötet. Szerk.: *Braham, Randolph L.* Balassi Kiadó, Budapest, 2004. 211–213.

4 *Lavi, Theodore* (ed.): *Pinkas Hakehillot: Encyclopaedia of Jewish Communities Hungary*. Yad Vashem, Jerusalem, 1975. (Kézirat)

5 *Bernstein Béla*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Kiadványa, Budapest, 1898. 280–282.

6 *Az ő fia volt Fényes Adolf*, a neves festő.

7 *Somodi Henrietta*: Zsidók Bács-Kiskun megyében. Makkabi Kiadó Kft., Budapest, 2001. 92.

8 Ugyanekkor rongálódott meg a nagykőrösi zsinagóga is.

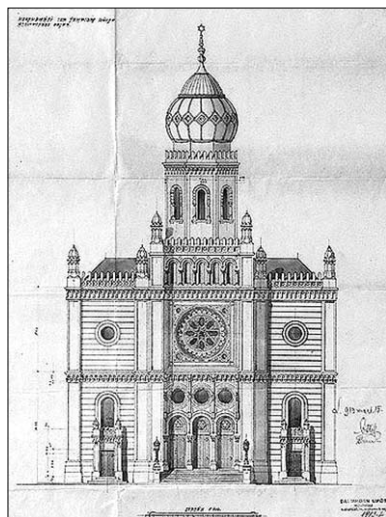
A dualizmus idején a kecskeméti zsidók nevéhez rengeteg kisebb-nagyobb bolt, szatócsüzlet, iparosműhely, jó néhány nagyobb üzem és gyár alapítása fűződött. Sokan váltak földbérlővé, illetve földbirtokossá.

A Három Város zsidóságának egy igen fontos közös jellemzője, hogy a gyümölcs, baromfi és mezőgazdasági termények felvásárlásában általában monopolhelyzetbe került.⁹ Többek között így volt ez a nagykőrösi Benedek József és Fiai cég kecskeméti telepe révén itt is. A magyar lakossághoz való közeledésüket a régi németes és izraelita neveik megváltoztatásával tették láthatóvá. Egyre inkább bekapcsolódtak a közéletbe is. Több virilist adtak a képviselőtestületbe.

Az antiszemitizmus gyűlölködései az Istóczy-féle kirohánások alkalmával érték el a helyi zsidókat. 1883-ban az ehhez a körhöz tartozó Kecskeméti Magyar Védegyelet kezdte meg tevékenységét, de hatása nem volt túl nagy.¹⁰

Az első világháborúban számos izraelita vett részt, közülük 27 fő esett el. A polgári forradalmakban és a proletárdiktatúrában sok zsidó töltött be vezető szerepet. Emiatt 1919 őszétől a Héjjas- és a Francia Kiss Mihály-féle különítmények kegyetlenkedtek velük. Az ellenforradalomnak 8 kecskeméti zsidó áldozata volt. Az élet azonban újraelindult és a hitközségek is magukhoz tértek. 1920-ban 1857 (2,5%) zsidó lakott itt. 1920-ban segélyező egyesület alakult a neológoknál. Náluk 1922-ben változás történt, a korábbi szarvasi és nagyatádi rabbit, Borsodi Józsefet választották meg vallási vezetőnek. 1927-ben a régi kis zsinagógát kultúrteremmé alakították át. Egy 1929-es összeírás szerint a kecskeméti zsidók között 223 kiskereskedőt, 59 kisiparost, 23 magántisztviselőt, 18 orvost, 15 ügyvédet, 12 gazdálkodót és 5 mérnököt találunk.¹¹ A helyi zsidók körében az 1930-as években egyre népszerűbbé vált a cionizmus. Ám még több volt az asszimilálódott személy köztük. Sokan vették fel a keresztény vallást és hagyták el őseik hagyományait. A neológ közösség tagjainak jó része a kényelmesebb polgári életmódot követte.

A Három Város közül itt tudott legkevésbé gyökeret verni a szélsőjobb és a nyilas mozgalom. Köszönhetően, hogy Ceglédttől és Nagykőröstől eltérően itt némileg jobban éltek az emberek. Más volt a társadalmi felépítettsége és részben a problémák is más típusúak voltak. Másfelől a kiscgazda mozgalom itt biztosabb alapokon állt.¹² Pedig a nyilas mozgalomnak nagy lehetőségei lehettek volna Kecskeméten, hiszen a két másik településtől eltérően törvényhatósági jogú volt, így titkos választásokat tartottak. Viszont szinte biztos: éppen ennek is köszönhető, a közigazgatási és rendvédelmi szervek kettőzött erővel voltak azon, hogy elnyomják a szélsőségeket. Így a kommunisták és a szociáldemokraták sem tudtak

*A kecskeméti neológ zsinagóga
tervrajza*

9 Novák László: Három város. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 107.

10 Ö. Kovács József: Zsidók a Duna-Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVII-XIX. század. In: Szakál Aurél (szerk.): Adatok Kiskunhalas történetéhez. Thorma János Múzeum, Kiskunhalas, 1993. 45-52.

11 Újvári Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. [s. n.] 458-459.

12 Kecskeméten a Horthy-korszakban 1931-et és 1939-et leszámítva mindig volt kiscgazda győztese az országgyűlési választásoknak.

szóhoz jutni 1939-ben, amikor két kormánypárti képviselőjelölt küzdött meg a hatalomért, egy kiscgazda aspiráns részvétele mellett.¹³

1941-ben 1346 (1,5%) izraelita vallású és 174 (0,2%) kikeresztelkedett, de zsidóvá nyilvánított személy élt itt. 1942-ben az elhunyt Borsodi helyett Schindler József lett a rabbi. Kiemelkedő szerepe volt a fiatalok oktatásának elősegítésében, de sokat tett, hogy az ortodoxok és a neológok közötti ellentétek elsimuljanak. A világháború éveiben jelentős számú kecskeméti férfit behívtak munkaszolgálatra. Egyes források szerint 1941-től 400 helyi munkaszolgálatos szolgált 1945-ig.¹⁴ Közülük a vészkorszakot 70-en élték túl. Azonban az is elmondható, hogy a világháború idején számos munkásszázad érkezett ide mezőgazdasági munkát végezni, vagy a repülőteret építeni.¹⁵

A zsidótörvények, mivel Kecskemét központi szerepet játszott, duplán hatottak. Dr. Liszka Béla polgármester, közismerten antiszemita politikus lévén, aktívan végrehajtotta és végrehajtatta a zsidóellenes rendelkezéseket. A törvények és rendeletek hasonló módon érintették őket, mint más települések zsidóit. A kereskedelemről és iparból való kizárásuk fokozatosan ment végbe. Elsősorban a kisebb vállalkozásokra hatottak ki. Konkrét intézkedés, a második zsidótörvény kapcsán kiadott 7720/1939. M. E. számú rendelet 37. §-a rendelkezett az iparosok és kereskedők számarányának megállapításáról, amely szerint 6% alá kell szorítani a zsidók arányát. Kecskemét is meghaladta ezt a zártszámot, ugyanis 413 (11,4%) kereskedő és iparos volt zsidóvá nyilvánítva. A legtöbb nagyipari vállalat, bank és cég élén egyelőre megmaradtak a zsidó származású személyek. A zsidók üzleteit 1941-től lehetett kiigényelni, amit a helyi lakosság szíves örömet meg is tett. 1938-ban még 83 zsidó üzlet volt a belvárosban, 1942-ben már csupán 59. Közel 1700 ember szeretne volna kiigényelni a zsidó földeket. A rendelkezésre álló 1600 kat. hold mezőgazdasági ingatlanból végül a „keresztény”, „nemzeti” szervezetek, szövetkezetek és egyesületek is bőven részesültek.¹⁶

A közéletből gyorsabban sikerült őket eltávolítani. 1939-ben 881 zsidó közül 869 zsidót zártak ki a választói lajstromból.¹⁷ A képviselőtestület 13 zsidóvá nyilvánított képviselője közül rövid időn belül 11 főt távolítottak el.¹⁸ A megmaradt tagokat, Borsodi rabbit és dr. Fritz Imre ügyvédet 1942 elején fosztották meg tisztségeiktől.¹⁹

Sokan próbáltak mentességet szerezni, kikeresztelkedni, és még többen elhagyni a várost. Ennek ellenére az élet ment tovább és sok zsidó más szakmákban el tudott helyezkedni. A korlátozások miatt a zsidó élet belterjesebb lett, a hitközségi élet felvirágzott. Különösen a fiatalok találták fel magukat. Úgynevezett napközi otthont hoztak létre 1942 őszén. Eleinte a kecskeméti hitközségen belül, majd a környező települések hitközségeivel közösen. A zsinagóga udvarában klub működött, ahol a fiatalság kulturális és sport-rendezvények

---

13 Kiskunhalason is a Kiscgazdapárt volt erős, így a nyilas mozgalom nem nyert tért. Ám mivel 1939-ben megakadályozták az indulását, a nyilasok sok szavazatot kaptak, de a kormánypárti képviselőt nem tudták legyőzni. *Simko-Végső* i. m. 260–270.

14 *Lavi* i. m.

15 Innen Kecskemétre mentünk. Négy hónapig voltunk itt. Szintén a repülőtéren dolgoztunk. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZSML), DEGOB jegyk, 482., 1160. sz. 1942.

16 Magyar Nemzeti Levéltár – Bács-Kiskun Megyei Levéltár (MNL BKML), IV 1910 c) Kecskemét Város Tanácsának iratai. 134/1940. sz.

17 *Karsai László*: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944. Századok 2004. 6. sz. 157.

18 Aszódi József, dr. Balázs István, Fispán Géza, Gerő Miksa, Kecskeméti Mihály, dr. Kenéz Zoltán, Kertész Menyhért, dr. Kertész Miksa, Lebovits Sándor, dr. Schönberger Dezső, Spitzer Bernát. MNL BKML IV/1904 Kecskemét Város Igazoló Választmányának iratai 7/1939. és 8/1939. sz.

19 MNL BKML, IV/1904 Kecskemét Város Igazoló Választmányának iratai 2/1942. Dr. Fritz Imre ügyvéd, thj. bizottsági tagja igazolásának ügye ill. 3/1942. Dr. Borsodi József ügyvéd, thj. bizottsági tagja igazolásának ügye.

keretében rendszeresen találkozhatott.²⁰ A fiatal közösség igen aktív volt, héberórákat tartottak, működött egy sportszakosztály és bibliakör is. A megváltozott körülmények miatt iparosszeminárium indult. Zsidó diákok egy csoportja, leginkább a cionista lelkületűek, éjjelenként leszaggatták a zsidóellenes, főként nyilas falragaszokat.²¹

1944. márciustól a zsidóellenes rendeletözőn közepette kizárták a még praktizáló zsidó ügyvédeket a kamarából. Megkezdődött a zsidó származású kereskedők üzleteinek kiigénylése. A zsidók vagyona összeírásának előkészületei is megindultak. A rádiók, kerékpárjaik és egyéb luxuscikkeik összegyűjtését a rendőrség felügyelte. Kiigénylésük hosszú időre elhúzódott. 1944 áprilisában végzett felmérés szerint a kecskeméti neológ anyahitközségnek mintegy 1100 tagja volt. Elnöke Vajda János nyugalmazott takarékpénztári igazgató, rabbija dr. Schindler József volt. Az ortodox anyahitközség lélekszáma 198 fő volt, élén Kecskeméti Izidor elnök állt.²² 1944 márciusától a megszálló német csapatok tisztjei beköltöztek a vagyonosak házaiba. 1944 áprilisában letartóztattak, majd Kistarcsára internáltak harminc személyt, akik között ott voltak a hitközség vezetői is. Őket az elsők között, április végén deportálták Auschwitz-Birkenaubába, ahol az SS-orvosok által munkaképessének ítélt szerencsések részt vettek a magyar tömegtranszportok érkezése miatt kialakított birkenauai zsidórampa (Judenrampe) kiépítésében, míg a többieket még érkezésük napján elgázósították.

A német megszállás utáni napokban megindult a zsidók kitelepítésének előkészítő folyamata, amely áprilistól célegyenesbe ért. Ennek megfelelően Pest vármegye déli területének zsidóságát a IV., az északi régiót a VI. tisztogatási művelet során deportálták. Mint az ország egész területén általában, a deportálás a csendőrkörületekhez igazodott, a gettósítási folyamat irányítása viszont vármegyei szinten zajlott. Így egységes rendelet született az amúgy két, különböző művelési zónába tartozó területre. Ezt a rendeletet Géczy András vármegyei főjegyző adta ki az 1610/1944 BM rendelet alapján 1944. május 12-én, aki Sági alispán helyett a gettósítást a gyakorlati szinten irányította.²³ A 27.409/1944 sz. alispáni rendelet a következőképpen szabályozta a vármegye zsidóságának tömörítését. A megyei jogú városok és Kecskemét saját gettót volt köteles felállítani. A IV. deportálási zónához tartozó területek (az Abonyi, a Dunavecsei, a Kalocsai, a Kiskőrösi, a Kiskunfélegyházi, a Kunszentmiklósi járások, Cegléd, Kalocsa, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Nagykőrös városok) zsidóságát június közepén-végén a kecskeméti, illetve a szegedi gyűjtőtáborokba kellett vinni.²⁴

Ennek azonban igen súlyos előzményei voltak Kecskeméten. 1944 áprilisában a németek 60 zsidót gyűjtöttek össze, hogy a zsinagóga berendezését tegyék tönkre, és a templomot istállóvá alakítsák át. Ekkor semmisült meg a kecskeméti zsinagóga belseje. 1944 áprilisában megalakult a kecskeméti Központi Zsidó Tanács, amelynek elnöke dr. Schönberger Dezső lett. Tagjai, a polgármester kinevezése alapján, az elnökön kívül Gerő Miksa és Markó István kereskedők voltak. A későbbiekben kerültek a Zsidó Tanácsba: Gratzer Lajos, Lajtai Sándor, Kovács György, Fodor Imre és dr. Láczerne Winkler Erzsébet.²⁵

20 Somodi i. m. 103.

21 Lavi i.m.

22 *Frojimovics Kinga–Komoróczy Géza* (szerk.): Magyarországi Zsidó Hitközségek. 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1994. 321–323.

23 *Ságvári Ágnes* (szerk.): Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. (Iratok a Bács-Kiskun megyei levéltárból). Magyar Auschwitz Alapítvány, Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest, 1994. 54–57.

24 *Karsai László–Molnár Judit* (szerk.): *Az Endre–Baky–Jaross per*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1994. 522–523.

25 *Ságvári i. m.* 45.

A kecskeméti neológ zsinagóga 1945-ben

Laczy István irodaigazgató kimutatása alapján tudható, hogy 1944 tavaszán a városban összesen 1323 zsidó lakott. Közülük 83 fő volt munkaszolgálatos, 95 fő pedig ismeretlen helyen tartózkodott, míg egy 262 fős csoportot munkajeggyel mezőgazdasági munkára vezényeltek, tízen pedig természetes halált haltak. Május végén tehát 873 zsidóvá nyilvánított személy várt a gettóba tömörítésre.²⁶ A polgármester több, a gettó számára alkalmas terület is kijelölt, így a kecskeméti gettót végül is nem szeparálták el teljesen a keresztény lakos-

ságtól. Ezzel párhuzamosan a gettó területe többször megváltozott: egyes visszaemlékezők szerint voltak épületek, amelyek kezdetben a gettó részei voltak, de a későbbiekben minden zsidót átköltöztettek máshová. A gettón belüli mozgás igen jellemző volt. Volt, hogy 3 nap leforgása alatt akár 20–30 főt is ki-, majd épp ellenkezőleg, beköltöztettek. A polgármesteri iratok alapján biztosan a gettó területe volt: az ortodox zsinagóga, a városi barakkok, a Vak Bottyán utca 9., 10., 12., 16., 17., 30., a Klapka utca 26., 31., a Kuruc krt. 3., 15., a Károlyi utca 5., 6., 7., 8., 14., a Kaszap utca 7., a Werbőczy u. 4., a Bem utca 10., 12. és a Bezerédi utca 6. szám alatti épület, valamint a Zollner közben lévő Rézgálicgyár.²⁷ Ezeken kívül is voltak azonban olyan kijelölt helyek, ahol zsidókat különítettek el. A gettó viszonylagos nyitottságára jellemző, hogy területén egy felmérés szerint 102 keresztény család lakott.²⁸

Hivatalosan 1944. május 30-án, kedd reggel 6 órakor kezdődött a zsidók elkülönítése, de egyes források szerint már korábban sor került átköltöztetésekre. A gettósítás elindítása miatt a helyi Zsidó Tanács elnöke, dr. Schönberger lemondott. Az egy főre eső férőhely körülbelül 2 m² volt.²⁹ A gettósításra kijelölt épületeket egy 100 cm átmérőjű sárga csillaggal jelölték meg. A gettósítást Liszka polgármester pontosan szabályozta, mintaként az újpesti, a szegedi, a kaposvári és a makói gettórendeleteket használta.³⁰

A zsidók áttelepítésének irányítója Laczy István lett. Az ő irányítása alatt működött egy 10 tagú átköltöztetési bizottság, amely kijelölt egy közös raktárt, amelyben a kecskeméti zsidóság ingóságait helyezték el. A raktár épületei: a Fecske utca 8., a Nagykőrösi utca 10., a Bocskai utca 12. és a Horváth Döme utca 14. szám alatti ingatlanok voltak.³¹ A polgármester több megszorító intézkedést is fogantatosított a gettóba szorított zsidókkal szem-

26 Ságvári i. m. 46.

27 Ságvári i. m. 42–43.

28 Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1995. 95–101.

29 Napi jelentések a vidéki gettókból. In: *Frojimovics Kinga–Molnár Judit* (szerk.): MAKOR (Magyar Zsidó Levéltári Füzetek) 2002. 5. szám, Magyar Zsidó Levéltár, Budapest, 2002. 86.

30 Vö.: Molnár 1995. 95–101.; MNL BKML: IV/1928 a) A zsidó felekezettel kapcsolatos iratok dobozai.

31 Ságvári i. m. 57–62.

ben. Megtiltotta például, hogy a „*zsidók piacokon és nyílt árusítási üzletekben*” egyenként vásárolhassanak. Egy fennmaradt kinevező okirat alapján 31 zsidó személy volt kijelölve arra, hogy a kecskeméti zsidóság részére bevásárolhasson. Egy kimutatás szerint a gettóba költözésre kötelezett zsidók közül több mint kétszázan nem vonultak be, vagy elszöktek. 1944. június 5. és 6. között 39 zsidó férfit vittek el munkaszolgálatosnak mezőgazdasági munkára.³²

1944 júniusában a hatóságok a kecskeméti téglagyár területén állították fel azt a gyűjtőtáborot, ahová végül 5413 zsidót zsúfoltak be. A mintegy ezerfős kecskeméti zsidóságot, a Zsidó Tanács 1944. június 17-ei jelentése szerint, a gettóból kivezényelték a városháza elé, majd a későbbiek során ők is a táborba kerültek: „*Mindenkit sorra testi motozásnak vetettek alá, teljes levetkőztetés kapcsán és jóformán minden ingóságukat elvették. Ezek után mindnyájukat a város határán kívül lévő, üzemen kívüli gyárba kísérték ki, ahol a legsanyarúbb körülmények között sýnylődnék.*”³³

A kecskeméti gyűjtőtáborba kerültek a későbbiekben még Abony, Cegléd, Csongrád, Jászkarajenő, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Nagykőrös, Soltvadkert és Törtel gettóinak lakói is. Egy Kiskőrösön keresztül ideérkezett, Budapestről Izsákra költözött zsidó munkás így emlékezett vissza ezekre a napokra: „*Azt tapasztaltam, hogy mégis jobb lesz vidéken és visszamenten Kecskemétre. Ott honvédelmi munkát vállaltam, Izsákra mentem, amely Kecskeméhez tartozik közigazgatásilag. Itt voltam kb. 6 napig, amíg a csendőrség felszólítására bejöttem feleségemtől az egyik kecskeméti téglagyárba. Az én vagonomban 56 ember szorongott. Útravalóul lekvárt és kenyeret kaptunk.*”³⁴ A koncentráció azonban nem csak a szűkebb régióra korlátozódott. Számos személyt deportáltak a fővárosból, de még észak-magyarországi településekből is ide. Több iderendelt munkaszolgálatos is végül innen lett transzportálva, Zöldi Márton csendőr százados intézkedéseinek köszönhetően.³⁵

A téglagyár az egyike volt a legrosszabbnak.³⁶ A Központi Zsidó Tanács is megemlítette a Sztójay Döme miniszterelnöknek 1944. június 22-én írt levelében az elkeserítő helyzetet: „*A kocikat leolmozták, és a szűk szellőztetőnyíláson kívül a bennlévők nem jutottak levegőhöz. Minden holmitól és pénztől megfosztva utaztak ezek a szerencsétlenek napokon át. Néha nyan kenyeret kaptak útravalóul, és azonkívül két vödört: egyet vízzel tele, a másikat az emberi szükségletek számára. Így indultak el az ismeretlen felé valamennyien nők, férfiak, csecsemők, súlyos betegek és aggastyánok. Mélységes megrendüléssel értesültünk arról, hogy ezek a szörnyűségek tovább folytatódnak: Kecskeméten, Békéscsabán, Szolnokon, Sárváron, Debrecenben, Szombathelyen, Szegeden és más helyeken is több tízezer szerencsétlen ember van elhelyezve a város környéki gyűjtőtáborokban, nyilván deportálás rendeltetésével.*”³⁷ A túlzásfoltosság elviselhetetlen volt. Egyes becslések szerint mintegy 70 személy lett öngyilkos. A deportálás előtti napokban pesti cionisták hamis papírokkal 13 zsidót kimentettek a téglagyárból.

A gyűjtőtáborból két szakaszban deportálták a zsidókat: az elsőre 1944. június 27-én, a másodikra június 29-én került sor. Bár eredetileg a kecskeméti gyűjtőtáborból a zsidók egy részét osztrák–cseh munkatáborokba szánták, de úgy tűnik, végül mindenkit az

32 MNL BKML: IV/1928 a) A zsidó felekezettel kapcsolatos iratok dobozai.

33 *Lévai Jenő*: Zsidósors Magyarországon. Magyar Téka, Budapest, 1948. 415.

34 MZSML DEGOB jegyk., 2605. sz.

35 *Braham, L. Randolph*: A népirtás politikája. Holokauszt Magyarországon. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. (RLB-H) 347, 660.

36 *Lévai i. m.* 415–416.

37 RLB-H 704.